

KONCEPTUALIZACIJA TUJEGA V SLOVENSКИH PRAVOPISIH

Tujejezične prvine v jeziku so posledica jezikov v stiku in prehajanja jezikovnih prvin med jeziki. Pojmovanje tujega v jeziku je različno v različnih jezikovnih skupnostih. V slovenski jezikovni skupnosti sprejemanje tujejezičnih prvin tako skozi zgodovino kot v sodobnem času predstavlja področje, ki presega zgolj jezikovna vprašanja, saj predstavlja tudi različne ideološke usmeritve. Kategorija tujega nastane s postopkom standardizacije in kodifikacije, ki je zapisana v normativnih priročnikih. V prispevku je predstavljena kodifikacija tujega v slovenskih pravopisih, iz česar je razvidno pojmovanje in poimenovanje tujega v določenih zgodovinskih obdobjih. Tendenca prvih treh pravopisov se razlikuje od tendence naslednjih pravopisov, predvsem pravopisa 1990. Levec, Breznik in Ramovš tujejezične prvine izpostavijo tako, da jih pišejo v originalnem zapisu, rabo le-teh pa odsvetujejo. V slovarskem delu Levčevega in Breznikovega pravopisa so tujejezične prvine zaznamovane s križem in tako odsvetovane. V zadnjem pravopisu, tj. 1990, so tujejezične prvine v veliki meri prilagojene slovenskemu jezikovnemu sistemu v izreki in zapisu, raba besed ni tako eksplicitno odsvetovana, kot je v prvih dveh pravopisih.

tujejezične prvine, tujke, prevzemanje, pravopis, kodifikacija, norma, domačenje, prehajanje jezikovnih prvin

Foreign-language elements in a language are a consequence of languages in contact and the transfer of linguistic elements between languages. The perception of the 'foreign' in a language varies among different language communities. In the Slovene language community, the acceptance of foreign-language elements has always been an issue that transcends pure linguistics and varies according to ideology. The category of 'foreign' emerges through the procedures of standardisation and codification that are set down in normative manuals. This article traces the codification of the 'foreign' in Slovene orthographies, which provides evidence as to the perception and designation of 'foreign' in different periods of history. The tendency in the first three orthographies differs from that of their successors, in particular the 1990 guide. Levec, Breznik and Ramovš highlight foreign-language elements by putting them down in the original form and cautioning against their use. In the dictionary part of the Levec and Breznik orthography, foreign-language elements are designated with a cross and thus labelled as inappropriate for use. In the 1990 edition, foreign-language elements are largely adapted to the Slovene linguistic system in spoken as well as written language, and usage is not as explicitly discouraged as in the first two orthographies.

foreign-language elements, languages in contact, the transfer of linguistic elements, normative manuals, Slovene orthography, codification

1 Uvod

V članku je predstavljen razvoj pojmovanja tujega v slovenskih pravopisih. Razvoj procesa prevzemanja tujega v slovenski jezik lahko opazujemo s pomočjo tujejezičnih prvin, ki so v slovenskih pravopisih navedene kot primeri. Iz obsega tujega, na začetku so to samo tuja lastna imena, kasneje tudi tuja občna imena, in iz poimenovanja tujih prvin pa lahko sklepamo, kakšen je bil odnos do tujega oziroma pojmovanje tujega v določenem obdobju.

2 Pregled slovenskih pravopisov

V pravopisih sem opazovala:

- kaj je definirano kot tuje (lastna imena, občna imena, izvorni jeziki),
- kako je tuje izpostavljeno (v samostojnem poglavju ali kot del drugih poglavij),
- na katerih jezikovnih ravneh je tuje obravnavano in
- kako je tuje poimenovano.

2.1 Prvi slovenski pravopis, Fran Levec, 1899

Pravopis obsega Pravila in Slovar. Tujejezične prvine so v Pravilih obravnavane v samostojnem podpoglavju Kako obrazimo tuje besede, ki je uvrščen v poglavje Debloslovje. V Slovarju so nekatere besede zaznamovane s križem, ker »niso knjižne in se ne smejo pisati« (SP 1899: 126). Nekatere besede imajo za nazornejšo ponazoritev pri razlagi nemške besede.¹

V Levčevem pravopisu se kaže tendenca, da ima tuja beseda kolikor je mogoče slovensko podobo. To je razvidno iz pravil o zapisovanju tujih besed, saj pravopis navaja, naj tuje črke poslovenimo, dvoglasnike zapisujemo s samoglasnikom in soglasnikom, podvojene soglasnike pa zapisujemo samo z enim soglasnikom. Tujejezične prvine so obravnavane v samostojnem podpoglavju, vendar obravnava samo tuja zemljepisna in osebna lastna imena.

Občna imena obravnava le pri navajanju pravil za tvorjenje novih besed po tujih vzorcih, kjer le-to odsvetuje.

Pri poimenovanjih novih pojavov, pojmov, stvari itn. pravopis sprejema tuja poimenovanja. Vendar že v naslednjem odstavku priporoča previdnost – da naj govorce, kadar uporabijo tujo besedo, to skušajo čim bolj posloveniti.

Z mnogovrstnimi znanstvi, s trgovino, s cerkvenimi in državnimi uredbami smo prejeli v naš jezik z novimi pojmi tudi mnogo tujih besed, ki jih ne kaže vselej sloveniti, tudi ko bi nam bilo to mogoče, ker tuja beseda večkrat določneje zaznamuje dotični pojem, nego bi ga mogla domača; tako n. pr. bi bilo nespametno, ko bi tuje izraze *flegma*, *geometrija*, *jezuit*, *oktoeder* [...] slovenili z besedami *lenokravnost*, *zemljemerstvo*, *jezusovec*, *osmerek* [...]

¹ *Kuhinja* Die Kuche; kuhinja = kar se kuha; kuhalnica (SP 1899: 140).

Ker pa slovenščina tujim besedam ni naklonjena, izkušamo tujkam, zlasti kadar so vzete iz starodobnih jezikov, v deblih kakor v končnicah dati kolikor moči domače lice s tem, da jih uravnavamo po glasovnih pravilih slovenskega jezika.« (SP 1899: 61–62.)

2.1.1 Pravopis

Pravila o zapisu tujejezičnih prvin niso zapisana v samostojnem poglavju, najdemo jih v različnih poglavjih.

V poglavju Glasoslovje je navedeno, da slovenski jezik »dvoglasnikov (diftongov) nima, zato jih tudi ne trpi; zatorej pišemo: **Austria**: Avstrija, **Paul**: Pavel, **Europa**: Evropa, **Poseidon**: Pozejdon [...]. Tujih črk **ch, ph, q(u), rh, th, x, y** ne rabimo v slovenščini, nadomeščamo jih s **k(h), f, k(v), r, t, ks, i**, n. pr. **Christus**: Kristus, **Chios**: Hij, **philosophia**: filozofija [...]. Pač pa pišemo tudi te tuje črke, kadar pridržimo v slovenščini tujo, zlasti romansko ali germansko besedo v nje tuji obliki, n.pr. Chile, Bordeaux [...].« (SP 1899: 5–6.)

V poglavju Oblikoslovje je v podpoglavju Sklanjatev lastnih imen zapisano pravilo o pisavi tujih lastnih imen: »Tuja osebna imena dobijo v roditeljskem pripono -j-: Bonaparte: Bonaparteja; Goethe: Goetheja; Clarke : Clarkeja.« (SP 1899: 31.)

V poglavju Kako obrazimo tuja imena so zapisana pravila o zapisu tujih lastnih imen, in sicer grških in latinskih, nemških, madžarskih, italijanskih, francoskih, španskih, portugalskih, angleških in nazadnje slovanskih lastnih imen.

Pri izreki soglasnika *l* pravopis navaja, da le tuje besede ohranijo čisti *l* pred soglasnikom in na koncu besede: *Alpe, Dalmacija, admiral, general, plural* (SP 1899: 6).

2.1.2 Slovnica (oblikoslovje in besedotvorje)

O tvorjenju samostalnikov s pomočjo pripon je v poglavju Debloslovje v podpoglavju Tvoritev samostalnikov s priponami zapisano naslednje: »6. Pripona **-ija-** je ponarejena po nemški priponi **ei** ali italijanski **ia**; zatorej se je je kolikor moči ogibati. Samostalnike, kakor: davkarija, gornija, namestinja, oblastinja, sodnija [...] pravilneje izražamo z besedami: davčni urad, rudarski urad, namestništvo, oblastvo, sodišče [...]« (SP 1899: 56).

O glagolih, ki se končajo na *-ieren* in izvirajo iz nemškega glagola, pravi pravopis naslednje:

Iz romanščine vzniklim, a iz nemščine k nam sprejetim glagolom na **-ieren** dajo mnogi slovenski pisatelji nekako umetno in prisiljeno obliko po VI. vrsti: *absolvovati, angaževati, apelovati, citovati, deklamovati* [...]

Toda slovenščini primerne, neprisiljene in v olikanem govoru navadne so edino oblike *absolvirati, angažirati, apelirati, citirati, deklamirati* [...] Zatorej tudi v knjižni slovenščini ne kaže pisati prisiljenih oblik na **-ovati**; zakaj ako si smemo na posodo vzeti tujo besedo, čemu bi se nam bilo ogibati ravno zloga **-ier**, ki je posebno značilen za tujko? Poleg tega je pomisliti, da časih celo ni mogoče tujega glagola po

domače prikrojiti, n. pr. *sekovati* bi bilo *secirati* in *sekirati* ... **Najbolje se je v knjižni slovenščini takih tujk popolnoma ogibati** (poudarila K. D.); ako jo pa moraš pisati, ker nimaš zanjo dobre slovenske besede, ji daj obliko, ki ni pretirana in prisiljena, ter piši: *deklamirati, falirati, radirati, secirati, sekirati, študirati* ...

Samo takrat, kadar si slovenščina ni izposodila samo tujega glagola, ampak tudi p o d s t a v o, iz katere je narejen glagol, smemo tega prikrojiti po VI. vrsti, n. pr. *kritika: kritikovati, politika: politikovati, reforma: reformovati* [...] ali pa: *kritizirati, politizirati, reformirati, replicirati* ... Napačno pa bi bilo *kritizovati, politizovati, karakterizovati* ... (SP 1899: 59.)

2.2 Drugi slovenski pravopis, Anton Breznik, 1920

Pravopis obsega pravopisna pravila in slovar. V pravopisnih pravilih ni posebnega poglavja o tujih prvinah, v slovarskem delu je Breznik pri navodilih za uporabo slovarskega dela pravopisa rabo tujih besed odsvetoval. Prav tako kot Levec v predhodnem pravopisu je tudi Breznik tuje besede v slovarju vidno zaznamoval s križem in jih definiral kot odsvetovane, da bi tako preprečili njihovo rabo.

Breznik si je prizadeval, da bi bilo v slovenskem jeziku čim manj tujejezičnih prvin, zato je zavrnil Škrabčevo stališče, da se tuje besede pišejo po izreki. Predlagal je, da tuje besede pišemo po tuji osnovi, pri pregibanju pa naj se končnice vidno ločijo od osnove, zato predpisuje rabo vezaja v neimenovalniških sklonih.

2.2.1 Pravopis

V poglavju O rabi velikih in malih črk je v opombi zapisano, da »tuja lastna imena pišemo tako, kakor so v tuji obliki navadna, npr. *Sierra Nevada, Rio Grande, Rio de Janeiro*« (SP 1920: 4).

2.2.2 Slovnica

Ločilo vezaj uporabljamo, »da ločimo sklonilo in slovenske končnice pri tujih lastnih imenih, zlasti francoskih, npr. *Manet-ejev, George-ova*« (SP 1920: 30).

V poglavju O pisavi sestavljenih besed pravi, da so besedne zveze *milostipoln, ljubeznipoln* tvorjene po nemškem zgledu in navaja pravilno slovensko rešitev: *milostiv* ali *poln milosti*.

2.2.3 Poimenovanje

V navodilih za rabo slovarja Breznik tujejezične prvine odsvetuje, poimenuje pa jih *besede in rečenice tujega izvora*. V tem pravopisu so izpostavljene latinske in grške prevzete besede (tujke), zato lahko sklepamo, da so imele drugačen status kot ostale tujejezične prvine.

Besede, ki so zaznamovane s križem, se ne smejo rabiti. Posebno se je ogibati besed in rečenic tujega (nemškega, francoskega in italijanskega) izvora. Pri latinskih in grških besedah so pristavljeni slovenski izrazi; kjer imamo dobre slovenske besede, se izogibajmo tudi latinskih in grških tujk! (SP 1920: 32.)

2.3 Tretji slovenski pravopis, Anton Breznik in Fran Ramovš, 1935

Breznikov in Ramovšev pravopis je dvodelen, na uvodnih straneh so zapisana pravila, kjer je eno poglavje, O pisavi in sklanji tujih lastnih imen, namenjeno tujejezičnim prvinam, in sicer zapisu in pregibanju tujih lastnih imen. Slovar v uvodu nima posebnih navodil za rabo besedišča, tako ne priporoča ali odsvetuje rabe posameznih besed.

V pravopisu 1935 so obravnavana le tuja lastna imena, občna imena niso izpostavljena. Svoje podpoglavje imajo slovanska lastna imena, staroklasična (grška in latinska) imena, vsa ostala so obravnavana v kratkem skupnem podpoglavju.

V tem pravopisu so tujejezične prvine poimenovane *tujke*, Breznik jih pripisuje samo knjižnemu jeziku, saj ostro ločuje knjižni in pogovorni jezik. Razvidna je tendenca, da raba tujejezičnih prvin ni zaželena. Tujke priznava le v knjižnem strokovnem jeziku, ker pa so večina govorcev slovenskega jezika preprosti ljudje, rabo tujk odsvetuje.

Tujke, lastnina knjižnega jezika, so tolmačene z domačimi izrazi ali pa so opisane; pripisani so uporabni in uporabljeni slovenizmi. V ležečem tisku so morebitne izgovorne posebnosti navedene. Enačaj (=) kaže ali enakost izrazov (sinonima) ali pa pravilno slovensko izražanje. (SP 1935: VI.)

2.3.1 Pravopis

Kadar obstaja v slovenskem jeziku slovansko ime za tuje krajevno ime, pravopis narekuje domačo besedo, slovenskemu pravopisu (črkopisu) prilagodimo tudi bolj znana slovanska krajevna imena, kot so Praga, Varšava. Zapis po izreki je definiran kot pravilno slovenski, tak zapis tujih lastnih imen priporoča za knjige, ki so namenjene preprostemu ljudstvu: »Tuja lastna imena se pišejo v slovenščini na dva načina: v tuji ali domači obliki. S slovenskim pravopisom (po izreki) jih pišemo v knjigah, ki so namenjene preprostemu ljudstvu.« (SP 1935: XIII, cf. 17.)

Za zapisovanje grških in latinskih imen priporoča slovensko obliko. Za pisavo lastnih imen drugih jezikov narekuje pisavo v nespremenjeni, torej originalni obliki.

3. Staroklasična (grška in latinska) imena pišemo v slovenski obliki, sklanjamo pa jih po osnovi, ki jo imajo v grškem ali latinskem jeziku. (SP 1935: XIII, cf. 17.)
4. Lastna imena drugih jezikov pišemo v nespremenjeni obliki. Sklanjatev se ravna v pisavi po tuji pisni osnovi, v izreki pa po tuji fonetični (glasovni) osnovi, npr. Descartes, rod. Descartesa, svoj. prid. Descartesov (izg.: dekart, dekarta, dekartov) [...]. (SP 1935: XIII, cf. 18.)

2.3.2 Slovnica

Pri pregibanju tujih lastnih imen avtorja pravopisa priporočata opuščanje nemega *-e*: *Baltimore*, *Baltimora*, pri osnovi na *-e*, *-i* naj dodamo končnico *-j*: *Goethe*, *Goetheja*, ostale osnove pa sledijo slovenskim zgledom. Pri nenavadnih ali manj rabljenih tujih lastnih imenih lahko sklanjatev tudi opustimo: v *Karlsruhe*.

Grška in latinska imena sklanjamo po osnovi, ki jo imajo v originalnem jeziku (SP 1935: XIV).

Razlika v primerjavi s prejšnjim pravopisom je pri obravnavi tujih lastnih imen. V SP 1920 se neimenovalniški skloni tvorijo s pomočjo vezaja, so torej vidno zaznamovani, v SP 1935 pa tega pravila ni več. Navedeno je pravilo, da se pri pregibanju tujih imen dodaja *-j* (*Goetheja*), pri čemer zgled ne uporablja vezaja. Iz tega lahko sklepamo, da je pravilo iz SP 1920 opuščeno.

Pravopis 1935 je izšel v času, ko je Praški lingvistični krožek predstavil funkcijsko zvrstnost jezika, s tem se je pojmovanje tujega spremenilo. Jezik je z razvojem in tehničnim napredkom v vsakdanjem življenju dobival nove razsežnosti, slovenščino so uporabljali tudi na znanstvenem, pravnem, tehničnem, novinarskem, političnem področju. Nove funkcije jezika so zahtevale nova sredstva, zato so se začele vse bolj prevzemati tujejezične prvine.

Jezikoslovci so zagovarjali načelo splošne rabe jezika (da je podlaga za knjižni jezik splošno rabljeni jezik), ki se je začelo uveljavljati v začetku 30. let na Češkem in Slovaškem.

Pri nas se je doslej teoretično razglašala za osnovno pravopisno načelo stroga etimologija in doslednost, v besednem zakladu pa skrajni purizem; v praksi pri pisanju pa se tega skoraj nihče ni držal, temveč je vsakdo pisal, kakor je večina pisala, ne glede na Breznikovo slovnico in pravopis. Že samo to dejstvo je dokaz, da je naše dosedanje pravopisje pogrešeno. [...] Glede tujk sem mnenja: dejstvo je, da se rabijo v knjižnem jeziku; zato je treba vedeti, kako se pišejo, izgovarjajo in kaj pomenijo. (Kolarič v Kalin Golob 1996: 22.)

2.4 Četrty slovenski pravopis, SAZU, 1950

V poglavju *Navodila za uporabo* so zapisana pravila o pravilnem zapisu tujih in domačih besed. Pravopis definira kvalifikatorje,² ki rabo nekaterih besed prepovedujejo ali odsvetujejo, vendar se to navodilo eksplicitno ne nanaša na tujejezične prvine.

Če je beseda sprejeta v SP, še ni nič rečeno o njeni jezikovni vrednosti (ali je beseda domača, izposojena, tuja, potrebna, nepotrebna, ljudska, papirnata itd.). V nekaterih primerih spačenosti ali nepotrebnosti so besede zaznamovane s ⁺, kar pomeni, da za knjižno rabo beseda ni dovoljena, ali pa z ^{*}, kar pomeni, da se ji v skrbnem jeziku ogibljimo. Ta bi bil v tem presojanju ostrejši, ta milejši, a življenje jezika gre svojo pot in se za take sodbe ne meni. (SP 1950: 5.)

O tujejezičnih prvinah v slovarskem delu je zapisano:

Besede, zlasti tujke, so v slovarju le skopo razložene, ker razlaganje ni naloga SP. Strokovni izrazi so velikokrat zaznamovani samo s kratico stroke. Pač pa so pri

² Pregledana so bila gesla pod črko A, prepovedana so gesla: a la (kakor), a fiširati (nabiti, nabijati, lepiti) in atrakcija (privlačnost, vaba), odsvetovana pa: anonsa (oglas, naznanilo), atakirati (koga napasti). Vse ostale tujke niso označene.

splošno rabljenih tujkah navadno dodani slovenski pomeni, da izmed njih lahko izbiramo. (SP 1950: 5.)

2.4.1 Pravorečje

O pravilni izreki tujk je v navodilih zapisano:

V oglatih oklepajih [] je podan izgovor za celo besedo, posebno pri tujih imenih, drugod (koder je potrebno) le za zlog ali glas. Tuja imena so zapisana le v približnem izgovoru, naslonjenem na naš glasovni sestav, ker jih samo v taki obliki moremo vključiti v svoj govor; kdor tuji jezik zna, si bo tudi s tem vedel pomagati. (SP 1950: 6.)

2.4.2 Pravopis

O zapisu tujih lastnih imen navaja pravopis dvoje pravil, in sicer da jih zapisujemo v tuji ali domači obliki. V poglavju O tujih lastnih imenih navaja naslednje pravilo:

V splošni rabi jih bolj prilagajamo domači pisavi (fonetična pisava), v strokovni (znanstveni) rabi pa ostajamo bližje prvotni podobi. (SP 1950: 22.)

V poglavju O pisavi in rabi tujk navaja pravopis podobno pravilo, in sicer da tujejezične prvine zapisujemo v tuji obliki ali po domači izgovarjavi.

1. V tuji obliki jih pišemo, če so omejene le na ozek krog strokovnjakov ali družbe; v takem primeru se pregibljejo samostalniki po zgledu tujih lastnih imen: genre -ra [žanr -a] [...]
2. Po domači izgovarjavi, če so v splošni rabi. V takem primeru si jezik tujko v izgovarjavi in pisavi prilagodi, pri čemer pa ni dosleden, ker sprejema tujke iz različnih virov. (SP 1950: 31.)

2.4.3 Slovnica

O pregibanju tujih lastnih imen SP 1950 pravi, da ne glede na to, ali so zapisana v tuji ali domači obliki, jih v vsakem primeru pregiblujemo po slovenskih pravilih z domačimi obrazili« (SP 50: 22). Za slovanska lastna imena navaja pravilo, da jih sklanjamo po slovenskem zgledu: »Puškin-a, -u -om, Puškinov -a -o; Karadžić -a -u -em, Karadžićev -a -o [...]« (SP 50: 23).

Le za staroklasična imena (grška in latinska) navaja pravilo, da se sklanjajo po osnovi v grškem in latinskem jeziku. Na isto pravilo se nanaša tudi v naslednjem poglavju O pisavi in rabi tujk.

V pravopisu 1950 je zaznati, da tujejezičnih prvin eksplicitno ne odsvetuje, niti v pravilih niti v uvodnem delu ali v samem slovarju. Kriterij, po katerem so določene besede odsvetovane, ni pojasnjen in iz slovarskega dela tudi ni razviden. Tujejezične prvine so obravnavane v dveh poglavjih, kjer so prvič obravnavana tudi občna imena. Poudarek je predvsem na zapisu pregibanja teh besed. V primerjavi s prejšnjimi pravopisi je za SP 50 mogoče sklepati, da izraža dokajšnjo mero tolerantnosti do prehajanja tujejezičnih prvin v slovenski jezik.

2.5 Peti slovenski pravopis, SAZU, 1962

Tujejezične prvine so poimenovane *tujke* in *ljudske izposojenke*, v pravopisu sta dve poglavji o tujejezičnih prvinah. Prvo poglavje, Tuja lastna imena, govori o zapisu in pregibanju tujih lastnih imen. V poglavju O pisavi in rabi tujk pravopis 1962, tako kot že pravopis 1950, obravnava tudi tuja občna imena.

V uvodu je zapisano, da »segajo naloge tega SP čez meje golega pravopisa, zato je več poudarka na duhu jezika in na vzgoji dobrega sloga. [...] Izrazito ljudske izposojenke imajo stilistično opozorilo, da sodijo predvsem v pogovorni jezik in v realistično pripoved. [...] Če pa je beseda ali zveza nepotrebna ali nelepa ali v nasprotju z duhom slovenskega jezika, ji je dodana puščica; to pomeni, da rajši uporabljamo boljši ali bolj domač izraz, ki sledi v kurzivi. Še večje besedne in slogovne spake in najhujše nebodijihtraba so zaznamovane z ničlo. Podobno so obravnavane tudi tujke, vendar je pri teh upoštevana njih posebna vloga v jeziku, zato imajo manj slogovnih in pravopisnih napotkov.« (SP 1962: 6.)

2.5.1 Pravorečje

O pravilni izreki tujih besed navaja pravilo:

Če se tujka ali tuje ime izgovarja, kakor se piše, izgovor ni posebej naveden, poudarek pa je vključen že kar v geslo. Pri tujih imenih in pri tujkah z nefonetično pisno obliko sta izgovor in poudarek dodana neakcentuiranemu geslu. Izgovor je zapisan samo z domačimi črkovnimi znamenji po nekoliko poenostavljenem fonetičnem ključu. Tako se imena v splošni rabi tudi največkrat izgovarjajo. (SP 1962: 5.)

Pri pregibanju tujih lastnih imen tuje besede približujemo domači izreki. Pogostejša raba pa vpliva, da tuje lastno ime podomačujemo tako v pisavi kakor v izgovoru: *Švica, Poljska, Nemčija* ...

2.5.2 Pravopis

Različne načine zapisa tujih lastnih imen utemeljuje z rabo in ločuje strogo znanstveni zapis, ki upošteva izvorno pisavo, in poljudno rabo, kjer zapis približujemo tujemu izgovoru: *Dąbrowska – Dombrowska*.

V poglavju O pisavi in rabi tujk pravopis navaja pravilo, da tujejezične prvine zapisujemo v tuji obliki ali po domači izgovarjavi.

V tuji obliki jih pišemo, če so omejene le na ozek krog strokovnjakov ali družbe. To so predvsem prislovi, medmeti, pritrdilnice, ki nam veljajo kot kratki citati: *adagio, capriccioso* ... pa tudi samostalniki, ki jih rabimo navadno samo v prvem sklonu: *deux ex machina* ... [...] V tujih besednih zvezah sklanjamo ali tudi v pisavi podomačimo samo tisti del, ki se da brez sile zložiti s slovenskimi slovničnimi pravili: *corpus delicti, corpora delicti* ... [...] (SP 1962: 67–68.)

Tako kot SP 1950 tudi SP 1962 navaja, da po domači izgovarjavi pišemo tujke, če so v splošni rabi, vendar zapisi besed v tem pravopisu niso dosledni, ker pravopis sprejema tujke iz različnih virov (SP 1962: 67–68).

2.5.3 Slovnica

O slovničnem spolu in številu tujejezične prvine pravopis 1962 navaja pravilo, ki pravi, da se »pri krajevnih imenih glede spola ravnamo po mehničnem načelu domačih končnic« (SP 1962: 56).

Za pregibanje navaja pravilo, da »jempljemo za podlago prvi sklon ali pa rodilniško osnovo in potem z domačimi obrazili izpeljujemo druge sklone in pridevnik, ne glede na oblike v izvirnih jezikih« (SP 1962: 56.)

Pravopis iz leta 1962 pri pogosti rabi tujega priporoča, da tuja prvina postane del slovenskega jezikovnega sistema. Pravopis je kritičen do mrtvih, slovarskih besed, te izloča iz rabe, prav tako opozarja na zastarele ali literarne besede in jih odsvetuje. Posebna pozornost je na ljudskih besedah, te vidno zaznamuje z zvezdico kot stilističnim opozorilom, da so te besede del pogovornega jezika. V slovarskem delu ni posebnih slogovnih ali pravopisnih napotkov, v uvodu pa je zapisano, da je pri tujkah upoštevana njihova posebna vloga v jeziku. Vendarle so ponekod besede ali besedne zveze označene s puščico, kar pomeni, da je raba le-teh odsvetovana in priporoča »ustreznejšo, bolj slovensko besedo«.

2.6 Šesti slovenski pravopis, SAZU, 2001

Tujejezične prvine so definirane kot *prevzete besede in besedne zveze*, obravnavane so v samostojnem poglavju, iz česar lahko sklepamo, da so tujejezične prvine v tem obdobju predstavljale določeno jezikovno vprašanje, ki je zahtevalo strokovno obravnavo v normativnem priručniku. Le-te natančno klasificira glede na izgovor in stopnjo prilagojenosti slovenskemu jezikovnemu sistemu pri zapisu in pregibanju. Tendenca SP 2001 je zapisovanje tujih besed po izgovoru, pri rabi in prevzemanju tujejezičnih prvin v slovenskem jeziku pa pravopis opozarja na »previdnost«:

Preden se pri oblikovanju besedila odločimo za prevzem kakšne besede, se najprej vprašamo, ali jo sploh potrebujemo, ali ni mogoče istega povedati s katero že znano domačo besedo ali z novo domačo tvorjenko. (SP 2001: 22.)

Kot *prevzete besede in besedne zveze* so definirane tako prvine iz drugih jezikov kot besede, prevzete iz narečij. Definirana je natančna delitev tujih prvin glede na občna in lastna imena ter glede na popolno in delno poslovenitev.

Prevzete besede in besedne zveze so ali občna ali lastna imena, npr. *kultura, avto, vojna, jazz, džezva, kolhoz; a priori, à propos – Tolstoj, Sarajevo, Schiller, Lyon, Novi Pazar, New York, Sierra Madre*. Slovenski knjižni jezik si jih lahko prilagaja glede na izgovor in pisavo, glede na oblike ali njih rabo, pa tudi glede posameznih njihovih delov (morfemov).

Prevzeta občna imena ali besedne zveze in lastna imena podomačujemo v izgovoru, oblikoslovju in skladijski rabi, v pisavi pa ločimo popolno in delno poslovenitev. (SP 2001: 22.)

Večino prevzetih občnih besed pri nas domačimo pisno (izgovorno, oblikoslovno in skladijsko pa vse). (SP 2001: 22–23.)

V pravopisu so izpostavljene citatne besede in besedne zveze, ki jih pravopis ne definira kot sestavni del slovenskega jezika.

V slovenska besedila prihajajo tudi citatne besede in besedne zveze, npr. *horošo, Herr; ab urbe condita, first lady, bez brige*. Citatne besede in besedne zveze ali tudi cele povedi (npr. *Panta rhei, To be, or not to be: that is the question*) niso sestavni del slovenskega jezika, zato se pišejo, izgovarjajo in pregibajo ter vežejo druga z drugo tako kot v izvornem jeziku. (SP 2001: 22, cf. 162.)

Iz navedenih definicij ne moremo razbrati, kakšen naj bi bil mehanizem prevzemanja tujejezičnih prvin, zapisano je le, da si tujejezične prvine slovenski jezik lahko prilagaja v izgovoru in pisavi.

Primere, ki so navedeni kot primeri tujega v slovenskem jeziku, smo poiskali v korpusu slovenskega jezika FIDA³ in preverili, koliko zadetkov imajo, torej kakšna je pogostost rabe teh besed.

kultura; (#1kultura): 26087 zadetkov v Fidi
avto; (#1avto): 14805 zadetkov v Fidi in 10049 v Fidi +
vojna; (#1vojna): 55732 zadetkov v Fidi in 52508 v Fidi +
*vojn** Fida: 61644, Fida +: 61465
džezva; (#1džezva): 0 zadetkov v Fidi in 33 v Fidi +
*džezv** Fida: 35, Fida +: 34
miting; (#1miting): 1955 zadetkov v Fidi in 1947 v Fidi +
*miting** Fida: 2070, Fida +: 2062

Razvidno je, da imajo besede veliko zadetkov, predstavljajo torej aktivni del slovenskega besedišča.

SP 2001 posebej obravnava zapis prevzetih besed. Za večino občnih besed predlaga pisno »podomačenj«, vendar še v istem stavku pravi, da jih načeloma pišemo po domače tedaj, kadar jih prečrkujemo iz nelatiničnih črkovnih pisav. Izvirno pisavo ohranijo le določene kategorije besed, kot so mednarodni glasbeni izrazi: *adagio*, manj rabljeni strokovni izrazi: *commedia dell'arte*, posamezni drugi izrazi: *disco*, večina imen za vozila ali nekatere tehnične predmete (npr. *volks-wagen, recorder*). Pravopis posebej obravnava imena trgovskih in proizvodnih

³ *Korpus slovenskega jezika FIDA* je referenčni korpus za slovenski jezik; je rezultat projekta dveh pedagoško-raziskovalnih in dveh komercialnih partnerjev: Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Instituta Jožef Stefan, založbe DZS, d.d. in podjetja Amebis, d.o.o. Projekt gradnje korpusa FIDA se je začel spomladi leta 1997, končan je bil ob koncu leta 2000. Dostopen je na spletni strani <http://www.fida.net/slo/index.html>. Korpus slovenskega jezika *Nova beseda* Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU je dostopen na spletni strani http://bos.zrc-sazu.si/s_beseda.html.

podjetij, kjer pravi, da le-ta »iz komercialnih razlogov pogosto prevzemajo tuje besede in jih tudi pišejo v taki obliki (taka poimenovanja pa si tudi izmišljajo). To je za knjižni jezik nepriporočljivo; če pa do tega že pride, jih pišimo po pravilih za navadne slovenske besede, npr. *coca-cola*, *juice*, *nylon*, *cocta* rajši *kokakola*, *džus*, *najlon*, *kokta*.« (SP 2001: 23.)

SP 2001 definira tudi *domače besede*, postavi definicijo, da so to besede iz praslovanskega časa ali pa so nastale v slovenskem jeziku. Pri takšnem kriteriju za domače se pojavi vprašanje, kako pojmovati besede, ki opisujejo pojave iz novejšje dobe in so del slovenskega besedišča že nekaj stoletij, pa vendar niso dediščina praslovanščine. V navedeni definiciji pravopis uvaja novo kategorijo, in sicer poldomače oziroma polprevzete besede.

Nasprotje prevzetih besed in besednih zvez so domače (avtohtone) besede in besedne zveze; te so ali naša dediščina iz praslovanščine ali pa so nastale že v slovenskem jeziku samem. Poleg prevzetih in domačih so še poldomače (polprevzete) besede; te so v slovenščini nastale iz prevzetih besed ali njihovih delov in domačih obrazil (redkeje tudi nasprotno): *nietzschejanec*/*ničejanec*, *šovinističen*, *nibelunški*, *moralnost*, *uzurpirati*, *bojkotirati*, *nervozen*, *antidelec*, *dentistka* ipd. (SP 2001: 22, cf. 161.)

V slovarskem delu SP 2001 so v poglavju Splošne normativne oznake v slovarskem delu SP 2001 opisani posebni kvalifikatorji, ki uporabnika jezika opozarjajo na rabo oziroma nerabo določenih jezikovnih prvin. Ti kvalifikatorji so:

- prepovedano
- nepravilno
- odsvetovano
- () enakovredna vzporednica prevzeti besedi
- < > manj pogosta domača vzporednica prevzeti besedi

Črna pika: zaznamuje prepovedano v knjižnem jeziku; krožec: zaznamuje nepravilno v knjižnem jeziku; nescična puščica: kar je levo od nje, je (v knjižnem jeziku) odsvetovano, boljše je desno od puščice; okrogli oklepaj: zaznamuje bolj ali manj enakovredno vzporednico prevzeti besedi; lomljeni oklepaj: zaznamuje manj pogosto domačo vzporednico prevzeti besedi; ležeči tisk: zaznamuje besedo ali besedno zvezo, ki je nevtralna oziroma navadnejša od besede ali besedne zveze, ki ima oznako. (SP 2001: 6, cf. 23.)

Iz navedenega je razvidno, da slovarski del dodaja novo pojmovanje prevzetih prvin, in sicer uvaja lomljeni oklepaj, ki »zaznamuje manj pogosto domačo vzporednico prevzeti besedi« (SP 2001: 6, cf. 23), kar pa v pravilih ni zapisano; prim. *biologija* <živostlovje>, *genocid* <rodomor>, *endogamen* <znotrajroden>. Kriterij za izbor teh besed ni posebej naveden.

3 Sklep

Prvi slovenski pravopisi še niso ločevali tujih lastnih in občnih imen. Obravnavana so le tuja lastna imena. Tuja občna imena, ki so bila razumljiva in so označevala predmete ali pojave iz vsakdana, so v veliki meri podomačevali tako v izgovoru in pisavi, zato so jih jezikoslovci poimenovali *izposojenke* ter jih pripisali nižjemu, manj izobraženemu sloju prebivalstva. Tujka kot občno ime se pojavi šele v pravopisu 1950, kjer še vedno sledijo Breznikovemu pojmovanju tujk in izposojenk; tujka za izobražence, izposojenka je ljudska.

Toporišič je uvedel pojem prevzete prvine. S terminom *prevzete prvine* je zajel prejšnje poimenovanje *tujka* in *izposojenka* in dodal še narečne prvine; vse našteje prvine je natančno klasificiral glede na lastna in občna imena in glede na delno ter popolno poslovenitev. Tako v pravopisu 2001 dobimo tujke in citatna imena ter izposojenke in podomačena imena, ki niso več vezana na razredni status uporabnika.

V vseh slovenskih pravopisih je opaziti ločevanje tako imenovanih *kulturnih tujk*, to je jezikovnih prvin latinskega in grškega izvora.

Viri in literatura

BREZNIK, Anton, 1920: *Slovenski pravopis*. Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna.

BREZNIK, Anton, RAMOVŠ, Fran, 1935: *Slovenski pravopis*. Ljubljana: Znanstveno društvo v Ljubljani.

KALIN GOLOB, Monika, 1996: *Jezikovni kotički in jezikovna kultura*. Ljubljana: Jutro.

LEVEC, Fran, 1899: *Slovenski pravopis*. Dunaj: Cesarska kraljeva zaloga šolskih knjig.

Slovenski pravopis, 1950. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Slovenski pravopis, 1962. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Slovenski pravopis. 1, Pravila, 1990. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Slovenski pravopis. Pravila in slovar, 2001. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.